

KAHTLEJA KATEKISMUS

Toomas Paul. Totrus ja tähendus. Mõrkjaid mõlgutusi. Tallinn: Tuum, 2010. 281 lk.

Ja karjed, mis lõpetavad nii erinevate teaduste teekonna, kõlavad ühtemoodi.

Albert Camus „Sisyphose müüt”

„Totrus ja tähendus” avaneb aeglaselt ja nõutuks tegevalt, pildikesed karglevast säutsust ja mäletavast jõesängist panevad esmalt õlgu kehitama ja küsima, mis asja siin nüüd õigupoolest aetakse. Minu jaoks hakkas vastus küsimusele aimuma alles raamatu teisest alajaotusest „Tähenduse tähtsus”, kus juttu tuleb vormi ja tähenduse toomisest meid ümbritsevasse lõputusse andmete kakofooniasse. Kuid seejärel tõuseb kohe esile järgmine küsimus: kes on selle loo autor? „Totrus ja tähendus” on sisuliselt tsitaadipõimik, mille koostaja jääb viimase hetkeni oma valimiku varju. Nagu kriminaalromaaniski saabub lahendus – sedapuhku küll mitte ülemäära üllatav – alles viimases laastus „Kangekaelne konn”: „Olen pärit kristlikust kodust ega ole pidanud kahtlema, kas uskuda Jumalat või mitte. See oli endastmõistetava aksiomina ette antud, emapiimaga” (lk 280). See lõpulehekülgede ülestunnistus annab kogu üritusele sängi ja sihi. Kuigi Too-

mas Paul ei kõhkle enda sõnul küll Jumala olemasolus, hõngab raamatu ridade vahelt lugejale vastu kahtlus, kuivõrd on tähendus ja korrapära saavutatav meie geenidest, meemidest, DNA-st, GMO-st, küborgidest, neuronitest, batsillidest ja simulaakrumidest kubisevas maailmas, kus aatomi-müriaadide sihitu triiv muudab küsitavaks paljud varem ühemõtteliseks peetud piirid.

Minu arusaamisvõime kvantfüüsikast, molekulaarbioloogiast, evolutsiooniteooriast ja nii mõnestki teisest raamatus jutuks tulevast teadmiste kogumist on niivõrd piiratud, et asi läks huvitavamaks siis, kui jutt jõudis aatomi ja molekuli juurest jälle inimühiskonna juurde tagasi. Selle kohta, et inimeste ja aatomite maailm on oma näilisest lahutatusest hoolimata lõpuks siiski olemuslikult seotud, on raamatus õige mitu osundust: „Ühelgi ühiskonnakorral pole oma olemasolu õigustamiseks paremat argumenti kui vastavus looduseadustele,” sõnab Toomas Paul ise (lk 54). Et nii loodus- kui ka ühiskonnaseadused koosnevad aga sõnadest – mida Toomas Paul peab „korra loomise vahenditeks” (lk 39) –, tõusevadki need raamatu peategelasteks.

Toomas Pauli tähendusotsingud algavad darvinismist, mis Daniel Dennet-i sõnutsi – keda me raamatus mitmel korral kuuleme – on „skeem, mis loob Kaosest Korrapära ilma Mõistuse vahe-

talitusetä" (lk 81). „Korrapära lihtsalt peab sündima,” jätkab Toomas Paul, „kui miljonid olendid annavad miljonite aastate vältel rohkem järglasi, kui neid püsima võib jääda” (lk 81). Ent ka darvinism ise on aastakümnete jooksul hargnenud paljudeks erinevateks liinideks, millest vähemalt osa on otseses vastuolus Darwini esialgsete ideedega, nii et Toomas Pauli järgi on kindlaks jäänud vaid veene, et elu arengul ei saa põhimõtteliselt olla suunda ega sihti, või siis Darwini enda sõnadega: „Elusolendite mitmekesisuses ja loodusliku valiku toimumises ei paista olevat rohkem planeeritust kui tuule suunas” (lk 83).

Ent suunda ega sihti pole ka teaduse ja kultuuri arengul, mulje tarkuse kuhjumisest on silmapete, jätkab autor uute väidete ja tsitaatidega. Võitnud teooriad ei lisa tarkusekuhilasse uusi terasid, vaid on vanaga enamasti üldse ühismöödunud. Arusaam teaduslooe eesmärgipärasusest on sama oluline kui loodusliku valiku mendellikult käsitluse panus evolutsiooniteooriasse, läheb Toomas Paul edasi Richard Rortyga. Ent kui eesmärgipärasus on uksest välja visatud, ronib see aknast jälle sisse. Kõigel, mida inimene teeb, on nii või teisiti mingi tagamõte. Parima ellujäämistehnika valikuks on vaja aga maailmapilti, sest ilma mõttesõrestikuta, ilma tõlgendamiseta ja teooriata ei ole võimalik toitu otsida, põgeneda ega paljuneda. Võimalikke maailma tunnetamisviise on aga lõpmatu hulk. Kuni usutakse, et tõelus on üheselt seletatav, on lootust, et arusaamad koonduvad aja jooksul tõe lõpliku selginemise suunas. „Olukord on aga teine,” annab autor sõna Georg Henrik von Wrightile, „kui käsitusi pidada *ühismöödutuiks*. Siis pole küsimus enam ainult eri viisides mõista tõelust, vaid – nagu asja võiks veidi liialdades väljendada – erinevate tõeluste tunnustamises” (lk 270).

Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel moodi läinud Descartes'ile vastanduv filosoofia võimaldab või peaks võimaldama aga ka ühismöödutel inimestel kuidagi omavahel hakkama saada. Arusaam, et kõik reaalsuse peegeldused on võrdväärsed, peaks ideaalis aitama elada üheskoos erinevustega ja kannatada ära asju, mida ei saa tervikuks ühendada, arutleb Toomas Paul prantsuse filosoofi Jean-François Lyotard'i kannul. „Postpositivistlik filosoofiline mõtlemine on rõhutanud süsteemi äärmist paindlikkust, tema radikaalset ümbertehtavust, tema otsekui elava väljamõeldise staatust. Küsimus on ainult selles, kas ta aitab meil elus funktsioneerida. Tõde pole niivõrd üksiku lause omadus, mille on talle omistanud atomaarne fakt, kuivõrd kogu süsteemi omadus. See omadus seisneb õigupoolest süsteemi töökindluses. Ta võimaldab meil edasi minna. Ta on tõene samamoodi, nagu laev on merekõlblik,” selgitab autor (lk 257), minu arvates väga õnnestunult.

Siit alates tuleb raamatusse mingi teine hingamine. Süsteemi merekõlblikkuse hindamine eeldab mingi vaimse veeteede ameti olemasolu, ent mis alustel sihuke asutis üldse toimida saaks? Kui „reaalne olemine teaduslikus mõttes tähendab kuulumist süsteemi elementide hulka”, annab Toomas Paul sõna Rudolf Carnapile, „ei saa seda mõistet tähenduslikult rakendada süsteemi enda puhul” (lk 257). Metafüüsikast pole seega pääsu, see tuleb pärisfüüsikasse uskumuse kaudu, et põhimõtteliselt on maailm arusaadav, seal ei ole ega juhtu midagi sellist, mis oleks põhimõtteliselt seletamatu. Kuigi lõppude lõpuks rajanevad kõik ühismöödunud maailmaseletussüsteemid mingil usuaktil, saab Toomas Pauli järgi siiski erinevate süsteemide merekõlblikkuse hindamisel küsida, milline neist on seesmiselt kooskõolisem. Olgu märgitud, et see väide järgneb kohe

eeltoodud ülestunnistusele emapiimaga kaasa saadud Jumala-aksioomist. Võttes appi briti filosoofi E. J. Lowe, väidab autor edasi, et peamisteks tõe kandjateks pole mitte abstraktsed laused ega teooriad, vaid uskumused, ja järeldab sellest, et seetõttu tähendaks usu kategooria hülgamine ühtlasi vaikimisi ka tõesuse ja väärsuse ideede hülgamist ning koos sellega hüljatakse ka mõistus-pärased argumendid, mis on teadusliku maailmamõistmise tuum.

Sellela tuleb nõustuda, nii palju kui mina sellest kõigest taipan. Ka Kurt Gödel ütleb, et loogiliselt range mõtlemise jaoks ei ole olemas kindlat lõplikku alust, millest kõik ülejäänud tuleneb, ja et mõtlemise baas on seega tõestuseta uskumine. „Kuna teadvust ei ole võimalik füüsika terminites kirjeldada,” laseb Toomas Paul kõneleda füüsika-teoreetik Piret Kuusel, „siis tähendab vajadus kaasata kvantfüüsika alusmõistete hulka põhimõtteliselt füüsikasse mitte kuuluv mõiste kvantfüüsika mõistesüsteemi muutmist kinnisest täiesti lahtiseks, sest ühe kvantfüüsikale võõra mõiste võib asendada ükskõik millise teise kvantfüüsikale võõra mõistega, olgu selleks siis jumal, tulnukas, päkapikk või murueit” (lk 274–275). Kuivõrd inimlooma kujutlus- ja arusaamisvõime piire ründav kvantfüüsika on oma olemuselt juba nii ähmane, et üks või teine mütoloogiline vidin sinna lahedalt ära mahub, siis võib ju tõepoolest arutada ka selle üle, kas meie meresõiduki käilakujuks peaks olema inimeste Isa, kapten Kirk, Frodo Pannaste või hoopis omakandi külmking. Või siis teiste sõnadega, miks on üks müüt parem kui teine (eeldusel muidugi, et meil õnnestub siin kokku leppida, mida „parem” selles kontekstis üldse tähendada võiks).

Nii jõuamegi jälle ühiselu probleemi-deni tagasi. Ühest küljest võib küll arusaam, et kõik lood on võrdväärsed ja mingit tõe niikuinii ei ole, meid mingi

piirini edasi aidata – või probleeme edasi lükata –, kuid varem või hiljem maksab ühendava müüdi puudumine ikkagi kätte. Kui emotsionaalse laenguga alusteksti koha võtab endale tsiviil- või kriminaalkoodeks, mida juristide ja poliitikute kast meie kõigi hüvanguks tõlgendab, on meelepaha kerge tulema. Esiteks on juristide salakeeles kirjutatud raamatud rõhuva enamiku jaoks võrdlemisi vähe inspireeriv kirjavara, teiseks, kui seadusepügalaid ei toeta üldisemalt levinud arusaamine sellest, mis on sünnis ja mis mitte, muutub sootsiumi liikmete omavaheline lävimine kordades aeglasemaks ja kulukamaks ning JOKK-skeemide vahamine hakkab uuristama ühiskondlikku ühisnimetajat. Elu müsteeriumi labastumine juriidiliseks farsiks, millele autor peatükis „Püha ja puutumatu?” (lk 91) otsapidi viitab, on seega ohtlik suundumus, aga kella tagasikeeramine on siin vaevalt võimalik.

Religioosse müüdi eelistest sellisama ühisnimetaja kujundamisel kõneleb Toomas Pauli raamatus kõige veenvamalt vahest Bertrand Russell: „Religioonis ja üldse kõikides süvatõsistes vaateviisides maailmale ja inimsaatusel leidub leplikusealge, see arusaamine inimvõimu piiratusest, millest kiireid materiaalseid kordaminekuid saavutaval ja ülbelt edukäigu piiramatusesse võimalustesse uskuval nüüdisaja maailmal jääb teataval määral vajaka” (lk 91). Samal ajal on selge ka see, et süvatõsidus koos vaimse piiratusega viib tõenäoliselt veel hullemate tagajärgedeni. Et viimase kahetsusväärse kombinatsiooni esinemisala pole piiratud mitte üksnes nelipühilaste ega Jehoova tunnistajatega, sellele viitab autor ühes minu arvates kogumiku kesksemas lühipalas „Kuradite *come-back*”: „Kui meeme võetaks ilmeke metafoorina, poleks probleemi. Aga osa biolooge võtab nende avastamist väga tõsiselt” (lk 235).

Nii tundubki asi lõpuks taanduvat just metafoori ilmekusele. Selleks et suured inimmassid saaksid omavahel kuidagi ilma suuremate jamadeta hakkama – väiksematest pole niikuinii pääsu –, on mingi ühendava loo olemasolu mõõdapääsmatu. Vähemasti minu jaoks ei ole kahtlust ka selles, et mingid lood on ellujäämise ja edenemise seisukohast mõnevõrra etemad kui teised. Sellest küljest on Toomas Pauli esindatud legendil nii mõnigi saavutus ette näidata ja selle kergel käel kõrvaleheitmisesse tuleks suhtuda vähemasti ettevaatlikult, seda enam, et autor ise hoiatab: „Luuludega on see häda, et ajad ühe välja, tuleb asemele uus ja hullem” (lk 90). Ameerika ajaloolase Victor David Hansoni ajalehele Junge Freiheit antud Euroopa tulevikku puudutav intervjuu viitabki muuhulgas uue luulu nõrkustele. Olles kõigepealt selgitanud, et religioosse tunnetuse iva seisneb usus, et on olemas midagi kõrgemat omaenese isikust, ütleb ta: „...igauks vajab jumalat: eurooplased on mäejutlusele selja pööranud ning võtnud oma puuslikeks Rousseau ja Foucault’. Ateism on piisavalt halb isegi siis, kui see kummardab puhta mõistuse vasiakat, kui aga postmodernne relativism asendab juba ka loogika ja ratsionalismi enda, on jumalast loobumine veel kehvem kaup.”¹

Ent nagu öeldud, kella tagasi ei pööra ja Felix Guattari sügavmõttelist kaemust, „et arhikirjutamise lineaarselt oluliste lülide vahel puudub autoripärane bi-univokaalne vastavus ja mainitud multireferentsiaalne, multidimensionaalne mahhinistlik katalüüs...”² on

¹ V. D. Hanson, *The Future with Europe*. – Junge Freiheit, 27. II 2008; <http://www.victorhanson.com/articles/hanson022708.html> (3. IV 2011).

² Tsitaat pärineb Richard Dawkinsi esseest „Alasti kistud postmodernism”. Vt R. Dawkins, *Postmodernism disrobed*. – Nature, 9. VII 1998; <http://richarddawkins.net/articles/824-post%20modernism-disrobed> (3. IV 2011).

raske pareerida looga oma ainusündinud poja maa peale saatnud ning viimasel päeval meie üle kohut mõistma tulevast Jumalast. Kumb jutt on absurdsem, jäägu siinkohal igauhe enda otsustada. Seetõttu pole lugude paljususest ikkagi nii või teisiti pääsu, nagu autor ise ühes kõige meeldejäädavas kohas kaunilt ütleb: „Vanad metafoorid surevad pidevalt otsesõnalisusse ja saavad niiviisi uute metafooride kasvupinnaks,” ning jätkab: „Meie keel ja kultuur on sattumused, tuhandete pisikeste oma niši leidnud (ja miljonite elunišši mitte leidnud) mutatsioonide tulemus täpselt samuti kui orhideed ja inimahvid” (lk 83–84).

Võrreldes nii mõnegi teise taimega on lääne kultuuri orhidee muutuvate loodusoludega päris hästi toime tulnud. Ükskõik mida postmodernistidest relativismiapostlid ka ei jutlustaks, ka nemad lendavad pigem Lufthansa kui Air Nigeriaga ja lasevad oma mandlid eemaldada pigem New Yorgis (või Tallinnas) kui Kandahāris. See ärgitab küsima, mis on siis lääne mütidis olnud sellist, millest konkureerivatel kultuuridel puudu on tulnud. Siinkohal meenub mulle eelkõige vist Kurt Vonnegutile omistatud mõte, et inimkonna ellujäämine sõltub tehnoloogia ja huumorimeele arengust. See napp tõdemus viitab minu arvates kahele väga olulisele osisele: loodusteaduste võidukaigu aluseks olnud mõtterangusele ja samal ajal ka võimukriitilisele vabameelsusele või õigemini nende kahe õnnestunud sulamile. Ent nii nagu looduslik valik ei lõpe ka kultuuride kirjandivõistlus ega mineviku kordaminekud ole tuleviku edu pandiks. Seda enam, kui sisutühi pudrutamine hakkab murendama mõtterangust ja nürimeelne poliitiline korrektsus uuristama vabameelsust.

Albert Camus, kes miniatuuris „Vabasurm” (lk 117) meile ainsat tõeliselt filosoofilist probleemi taas tänuväärselt meelde tuletab, kirjutab

„Sisyphose müüdis”: „Te kirjeldate teda [maailma – *H. P.*] mulle ja õpetate mind teda liigendama. Te loetlete tema seadusi, ja oma teadmistejanus ma soostun sellega, et need on õiged. Te monteerite lahti tema mehhanismi, ja mu lootused kasvavad. Lõpuks kuulutate mulle, et kogu see imepärane ja kirju maailm taandub aatomiteks ja et aatom taandub elektronideks. Kõik see on väga kena ja ma ootan, et te jätkaksite. Aga selle asemel te räägite mulle nähtamatust päikesesüsteemist, kus elektronid tiirlevad ümber tuuma. Te seletate mulle seda maailma pildi abil. Ma märkan, et te olete luule appi võtnud.”³ Kui luulest niikuinii pääsu ei ole, siis tuleb

³ A. C a m u s, Sisyphose müüt. Tallinn: Eesti Raamat, 1989, lk 17.

laule seda hoolikamalt valida: Vonneguti järgi peaks heal lool olema mingi jälgitav kondikava ja see võiks kohati vähemasti muigama panna. Seetõttu tundubki mulle sobiv lõpetada see arvustus ligi viiskümmend aastat tõsiduse ja pila piiridel žongleerinud Juhan Viidingu sõnadega:

*Nad liigitavad kunsti harudesse,
nagu inimesed tubadesse.
Usun huntidesse, usun karudesse,
usun hernestesse, usun ubadesse.*

HARDO PAJULA